

ІСТИНА ЯК ОНТОЛОГІЧНИЙ ФУНДАМЕНТ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ

О. СТОВБА
*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теоретичної
і практичної філософії
(Харківський національний
університет імені В. Н. Каразіна)*

Виказуючи глухий методологічний кут, у якому перебуває сучасна фундаментальна юридична наука, американський правознавець С. Сміт моделює дещо фантастичну ситуацію. Внаслідок контакту з позаземними цивілізаціями відповідна інопланетна делегація прибуває на Землю, щоб ознайомитися з досягненнями її культури і, звичайно, з правом. Керівнику великої юридичної корпорації уряд доручає показати прибульцям, що таке право. Юрист водить поважних гостей по власній конторі, демонструючи правників, клієнтів, стоси книг із законами та прецедентами. Після цього він веде їх до суду, де вони обдивляються відповідні будівлі, відвідують судові засідання, бачать суддів, присяжних, сторони, полісменів тощо. Далі гості відвідують в'язницю, поліцейські відділки, офіси прокурорів і нотаріусів і, нарешті, Конгрес, де приймаються закони. Відтак, витративши цілу добу, правник питає гостей, чи вони задоволені. Проте отримує у відповідь: «Ні. Ви так і не показали нам, що таке право» [1, с. 41].

Як можна побачити з наведеного прикладу, правознавство, ретельно аналізуючи проблеми сутності норм, юридичних інститутів, прецедентів, інших правових явищ, здається, не в змозі відповісти на питання, що таке право. Перефразовуючи відомий вислів О. Герцена, за цеглинами законів, судів, юристів не видно самої будівлі права. Відповідно, виникає питання про правомірність претензій правознавства, яке не в змозі сформулювати цілісне визначення свого предмета, на статус науки. Як можна бачити, просту сукупність правового сущого — законів, юристів, судів, прецедентів — не можна ототожнювати з правом. Будь-який практично досвідчений правознавець погодиться з тим, що проста наявність закону, суду чи прокурора ще не означає автоматичної присутності права [більш повне обґрунтування зазначеної тези див.: 2]. Навпаки, зазначене суще завжди може виявитися втіленням репресій і свавілля. Ця теза знаходить підтвердження і в теоретичній площині. Так, за вдалим висловлюванням відомого вітчизняного правознавця П. Рабіновича, віднесення того чи іншого явища саме до правового зазвичай попередньо не доводиться, а просто нібито постулюється. У такий спосіб віз ставиться поперед коня: те, що має стати результатом, висновком філософсько-правових досліджень, береться за їхній вихідний, першопочатковий пункт — постулюється начебто на віру [3, с. 15].

© О. СТОВБА, 2012

При цьому питання про джерела чи підстави «правової ідентифікації» того сушого, яке зазвичай вважається правом, залишається відкритим.

Як відомо, сутністю і призначенням будь-якої науки, які власне і роблять її наукою, є пошук істини. Традиційно істиною вважалася відповідність наших уявлень об'єктивній реальності досліджуваного явища (права). Однак у правознавчому аспекті подібне розуміння істини є незадовільним. Адже реальність права являє собою комбінацію рис, які відомий німецький правознавець, прихильник екзистенціального напрямку Е. Фехнер у середині ХХ ст. вдало охарактеризував як «данності» і «заданості» (*Gegebenheit und Aufgegebenheit*) [4, с. 211]. Під першими він розумів те суще, яке є створеним людиною: закони, судові рішення, угоди, юридичні інститути тощо. «Заданостями» німецький екзистенціаліст вважав ті загальні закономірності у сфері права, які існували незалежно від волі людини і не могли бути змінені жодним свавільним рішенням можновладця. Серед подібних «правових аксіом» можна назвати, наприклад, безоплатність договору дарування чи, навпаки, оплатність міни або купівлі–продажу. Отже, правова реальність є комбінацією наших уявлень, виражених у формі «класичних джерел права» (законів, прецедентів, договорів тощо) і незмінних, об'єктивних заданостей.

Звідси випливає, що інтерпретація істини як відповідності наших уявлень правовій дійсності нашою є на той факт, що наші уявлення завжди вже є складовою самої правової дійсності. Фактично імплікація подібної концепції істини у правознавстві приводить до того, що у ході «процесу правового пізнання» наші уявлення тестуються на відповідність самим цим уявленням, що особливо чітко проявляється в галузевих юридичних науках. Наприклад, відстоюючи істинність того чи іншого положення, вчений-цивіліст чи фахівець у галузі кримінального права має враховувати як об'єктивну реальність те, як відповідне положення відображене у чинному законодавстві та судовій практиці, тобто фактично порівнює свою суб'єктивну думку із суб'єктивною думкою законодавця, судді, присяжних тощо, яким штучно надається нібито об'єктивний статус. На мій погляд, тут існує очевидне методологічне коло, коли істинність того чи іншого твердження ставиться у залежність від його відповідності тим людським (хай навіть владно-авторитетним і професійним) уявленням, які вже отримали своє «об'єктивне буття» через закріплення у законі чи судовій практиці.

Відповідно питання про науковий статус юриспруденції, тобто її здатність відшукати істину, обов'язково передбачає постановку проблеми істини в її правовому розрізі. Лише тоді принципи, критерії, стандарти юриспруденції як науки отримують необхідне підґрунтя.

Звертаючись до питання про істину як основу наукового статусу юриспруденції, слід зазначити, що науковість юридичної науки може бути втілена на трьох рівнях. Це рівні наукових принципів, наукових критеріїв та стандартів науковості.

Наукові принципи є іманентними характеристиками самої науки як такої. Вони були сформовані історично і не можуть бути змінені. Серед принципів можна визначити такі, як універсальність, атемпоральність, дескриптивність. Універсальність у цьому випадку означає претензію наукового знання на всезагальність, тобто припущення, що ті закони, які встановлені наукою, повинні

діяти всюди. Цей «просторовий» аспект доповнюється «часовим»: атемпоральність як другий принцип науковості підкреслює те, що закономірності, які встановлює наука, мають зберігати свій сенс незалежно від плину часу. Дескриптивність як третій принцип науковості несе в собі вказівку щодо того, що завданням науки є тільки «запис» алгоритмів тих процесів, які відбуваються; наука не «має права» вказувати дійсності, якою їй бути.

На відміну від принципів, критерії науковості втілюють своєрідну конвенцію поміж людьми щодо того, який рід знання може вважатися науковим. Через критерії науковості стає можливим відрізнити наукове знання від філософського, релігійного, міфологічного та інших типів знання. Практичне значення цього факту полягає у тому, що наукове знання, на відміну від інших його видів, може бути прямо застосоване для трансформації реальності в бажаному напрямку. Серед найважливіших критеріїв наукового знання слід назвати достовірність, об'єктивність, логічну узгодженість. Під достовірністю треба розуміти можливість отримання емпіричного підтвердження наукового знання. Об'єктивність підкреслює незалежність такого знання від індивідуальних характеристик його носіїв. Логічна узгодженість вказує на зв'язаність законами логіки умов оперування подібними знаннями.

Під стандартами науковості юриспруденції слід розуміти ту сукупність умов, виконання яких робить можливим науковий дискурс як такий. Стандарти залежать від людей тому, що тільки люди як розумні істоти здатні виконати, тобто втілити у життя, подібні умови. Об'єктивними вони є тому, що люди можуть тільки виявити їх, проте не в змозі сформувати їх на свій розсуд. Головним таким стандартом є теза про існування права як феномена, істинне знання про який може бути отримане через його дослідження методологічними засобами юридичної науки й експліковане назовні у загальнозначущій і загальнодоступній формі. Слід додати, що подібне знання є ані «об'єктивним», тобто таким, що існує саме собою, ані суб'єктивним змістом свідомості людини. Воно, як сукупність наших уявлень, ідей, теорій висновків і суджень з приводу права, не може бути відокремлене від права, будучи складовою правової дійсності.

Як нескладно помітити, ми зробили певне коло та повернулися до викладеної на початку статті думки про те, що специфікою предмета правознавства є його невідчужуваність від наших уявлень про нього. Водночас слід згадати, що правова реальність окрім даностей містить і заданості, тобто об'єктивні закономірності, які не можна звести до наших уявлень про них. Таким чином, питання про істину як онтологічний фундамент юриспруденції робить необхідним взяття до уваги обох компонентів правової реальності. На підставі викладеного можна дійти висновку, що «заданість» локалізована на рівні принципів юридичної науки, тоді як до «даностей» можна віднести критерії науковості. У свою чергу стандарт науковості є умовою можливості дискурсу, що встановлює смислові координати будь-якої наукової дискусії як такої. Відповідно слід розглянути, як саме істина втілюється на кожному з рівнів, що дасть змогу виявити її специфіку стосовно юриспруденції в цілому.

Тут ми знову маємо справу з питанням про істину. Як уже було зазначено, «класична» концепція об'єктивної істини не відповідає фундаментальним характеристикам предмета юридичної науки. Отже, можна зробити припущен-

ня, що істина на рівні принципів і на рівні критеріїв не є тотожною. Різниця може бути виявлена на базі певного історичного екскурсу.

Як відомо, у Давній Греції (особливо в досократичний період) панувало розуміння істини як *'αλεθεια*, що можна перекласти українською як «сяяння істини буття». Так істину розуміли Гомер, Гесіод, Парменід, Геракліт. У свою чергу М. Хайдеггер у курсі лекцій, які були присвячені філософії Парменіда, перекладає це слово (*'αλεθεια*) як «неприхованість» (*Unverborgenheit*) [5, с. 34]. Як зазначає з цього приводу німецький філософ, істина ніколи не є просто «наявною» десь у собі, але завойовується [5, с. 45]. Тож здобути істину означає більше не дати їй переховуватися, нівелювати прихованість, допомогти явищу виявитися як власне таке, а не якесь інше.

Подібне розуміння істини раптово виявляється вельми плідним для юридичної теорії і практики. Вочевидь, будь-який теоретичний і особливо практичний пошук істини обумовлено своєрідною «нестачею», прихованістю, відсутністю чіткого знання про те, «хто є хто» (наприклад, у кримінальному процесі) або «що є що» (у науці). Тому завданням як вченого-правознавця, так і юриста-практика є «виведення явища із прихованості», відкриття того, чим людина або явище є самі по собі, насправді. Ще у Парменіда доступ до *'αλεθεια* охороняє ніхто інший, як богиня Діке. Як зазначав німецький філософ права Е. Вольф, сутність Діке як тієї, що світить і просвітлює, богині, яка розкриває істину й викриває неправу, тотожна сутності *'αλεθεια* [6, с. 36].

Відповідно можна припустити, що подібне тлумачення істини найбільш повно втілене на рівні принципів правознавства як сукупності «заданостей», незалежних від волі людини. Людина не здатна «створити істину»: у цьому випадку завдання правової науки полягає у виявленні будь-якого суцього у відповідному йому способі буття. Специфікою подібного підходу є те, що мірою будь-якого судження про суще є саме це суще у його бутті, а не певні «зовнішні» щодо нього критерії.

Проте, як пише М. Хайдеггер, вже у Платона, й особливо у Аристотеля, розуміння істини як *'αλεθεια* змінюється, являючи собою «репрезентативне уподобання висловленого висловлюваному», «розкриваючу відповідність» [5, с. 112–113]. Саме у подібному сенсі розуміли істину римляни, які перекладали *'αλεθεια* як *veritas*. Тому інша концепція істини, яка отримала свій розвиток у Стародавньому Римі і втілена в юриспруденції на рівні її критеріїв, може бути названа «*veritas*».

На відміну від *'αλεθεια*, «*veritas*» є судженням про суще, яке висловлюється на основі уніфікованих критеріїв, які працюють із тією інформацією про досліджуваний феномен, яку отримано у ході формалізованої процедури доказування. Відповідно до цього змінюється і розуміння істини у праві. Істинним тепер є не щось унікальне, те, що виявляє себе у власній очевидності, а те, що «доведене», тобто встановлене і пристосоване під узагальнюючі критерії законодавства. Як вдало зазначив вірменський феноменолог К. Свасьян, у цьому випадку мала місце підміна пізнання процедурною технікою «дизнання» [7, с. 126–127]. Понад те, подібна схема встановлення істини, яка первісно виникла у юриспруденції, виявилася настільки ефективною, що вже у пізньому Середньовіччі «думка рухалася за усіма правилами судового слідства» [7, с. 126–127]. Таким чином, ми маємо справу з парадоксальною ситуацією, коли можемо вести мову

не про критерії науковості юриспруденції, але, в силу зворотної екстраполяції, про «юридичність науки». Відповідно мірою науковості у цьому випадку буде виявлення певних загальних закономірностей, які б дозволяли трансформувати унікальне у загальне. Здатність до подібної — репресивно-дедуктивної — трансформації дійсності і проголошується критерієм науковості для юриспруденції.

Отже, як можна бачити, пізнавальний підхід до речей і подій у модусах *veritas* і *'αλεθεια* мав наслідком різні версії знання. Експлікувати їхню різницю є можливим через згадувану М. Хайдеггером різницю між «оволодіваючим» і «суттєвим» (*wesentliche*) знанням. Згідно з поглядами М. Хайдеггера, те, що зазвичай називають знанням, є проста освіченість у певній справі або її обставинах. Завдяки подібному знанню ми можемо заволодіти певними речами. Таке знання оволодіває сущим, панує над ним і стосується його використання. Суттєве ж знання звернене до того, що є суще у його основі, тобто до буття. Подібне знання не оволодіває власним предметом, а саме відчуває його вплив [5, с. 19]. Відповідно неважко помітити, що перший різновид знання є результатом пізнання істини як *veritas*, тоді як друге існує як певна «реакція», тобто зворотна дія, яка викликана самоманіфестацією себе сущим у його власному бутті як подією *'αλεθεια*.

Отже, можна припустити, що юридична наука є пронизаною тією напругою, яка наявна між існуючим на рівні її принципів трактуванням істини як *'αλεθεια* і втіленою у її критеріях презумпцією істини як *veritas*. Внаслідок цього деякі відомі правознавці потрапляють у глухий методологічний кут, відмовляючи юриспруденції у доступі до дійсності і оголошуючи її чисто прескриптивною дисципліною¹.

За умов подібних суперечностей, які викликані не просто певним «методологічним плюралізмом», але самою «побудовою науковості» юриспруденції, її принципами і критеріями, необхідним виглядає звернення до стандарту науковості. Можна припустити, що саме методологічна розробка певного стандарту, який би базувався на презумпції існування права і можливості його пізнати, може слугувати поштовхом для створення того спільного простору, в якому має місце плідна дискусія між різними напрямками і школами правознавства.

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. *Smith D. S. Law's Quandary.* — Cambridge and London : Harvard University Press, 2004. — 206 p.
2. *Стовба А. В. О перемене сущности, или «Что есть» право в эпоху постметафизики // Правоведение.* — 2008. — № 1. — С. 157–164.

¹ У зв'язку з цим див., напр., викладення полеміки О. Ерліха і Г. Кельзена у Російському щорічнику теорії права. Так, О. Ерліх дорікає Г. Кельзену, що згідно з позицією останнього традиційна юридична наука втратила будь-який зв'язок із дійсністю і замість того, щоб *описувати* її, *приписує* дійсності, якою їй бути. На цю критику Г. Кельзен відповідає так: «У тому, що стосується зв'язку з дійсністю, нестача його не може слугувати вадою тієї науки, яка з самого початку не є поясненням дійсності» (курсив мій. — О. С.) [8, с. 607]. Таким чином, Г. Кельзен дає догматичній юриспруденції індульгенцію стосовно її зобов'язань перед дійсністю. Додатково див. [8, с. 605], де Кельзен відстоює твердження, що правознавство є нормативною, а не описовою наукою.

3. Рабінович П. Філософія права : деякі «вічнозелені» наукознавчі сюжети // Право України. — 2011. — № 8. — С. 13–20.
4. Fechner E. Rechtsphilosophie. Soziologie und Metaphysik des Rechts. — Tübingen, 1956. — S. 179–294.
5. Хайдеггер М. Парменид. — СПб. : Владимир Даль, 2009. — 383 с.
6. Wolf E. Griechisches Rechtsdenken. — Frankfurt am Main : Vittorio Klostermann, 1947. — 435 S.
7. Свасьян К. А. Становление европейской науки. — М. : Evidentis, 2002. — 436 с.
8. Кельзен Г. Основоположения социологии права // Российский ежегодник теории права. — 2008. — № 1.

Стовба О. В. Істина як онтологічний фундамент юриспруденції

Анотація. Стаття присвячена аналізу істини як онтологічного фундаменту юриспруденції. Для цього автор виокремлює такі рівні юридичної науки, як рівень принципів, рівень критеріїв, рівень стандартів, досліджуючи специфіку істини на ґрунті філософії М. Хайдеггера на кожному із зазначених рівнів.

Ключові слова: юриспруденція, істина, науковість, *'αλετεία, veritas*.

Стовба А. В. Истина как онтологический фундамент юриспруденции

Аннотация. Статья посвящена анализу истины как онтологического фундамента юриспруденции. Для этого автор выделяет такие уровни юридической науки, как уровень принципов, уровень критериев и уровень стандартов, исследуя специфику истины на каждом из указанных уровней.

Ключевые слова: юриспруденция, истина, научность, *'αλετεία, veritas*.

Stovba O. Truth as the Ontological Foundation of the Legal Science

Summary. The article is dedicated to the reasoning of the truth as the ontological foundation of the legal science. To reach this aim author marks some basic levels of legal science, such as level of principles, level of criteria and level of standards. The similar approach allows to consider the specific of truth on the each level of legal science much clearly.

Key words: legal science, truth, scientific character, *'αλετεία, veritas*.